
Marknaden kan inte skapa tillväxt och välstånd på egen hand

Om fackens avgörande roll för
välståndsskapandet och jämlikheten

MARKNADEN KAN INTE SKAPA TILLVÄXT OCH VÄLSTÅND PÅ EGEN HAND
Om fackens avgörande roll för välståndsskapandet och jämlikheten

Stockholm 2023

© Arena Idé och Daniel Lind

En rapport från Facken inom industrins produktivitetskommission

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

Innehållsförteckning

Vad krävs för att produktiviteten ska förbättras och komma alla till del?	4
Hundra år av väntan tog slut när demokratin etablerades och facklig verksamhet tilläts	4
Vad är det unika med de första decennierna efter andra världskriget?	5
Varför bröts utvecklingen runt 1980?	5
Artificiella intelligensen används på fel sätt	6
Reformer för att hitta tillbaka till ökat välbefinnande och mer jämlikhet	7
Lönebildningen har hållit ihop Sverige när politiken har dragit isär Sverige	8
En svensk intellektuell omvändelse krävs	9
Har vi varit teknologiskt naiva?	10

Vad krävs för att produktiviteten ska förbättras och komma alla till del?

Alltsedan Adam Smiths dagar lär oss den ekonomiska vetenskapen att teknisk utveckling alltid gynnar samhällsekonomin produktivitet och att den med automatik leder till högre löner och förbättrade arbetsvillkor.

I den nya boken [Power and Progress](#) ifrågasätter två av världens ledande ekonomer – MIT-professorerna Daron Acemoglu och Simon Johnson – den här konventionella visdomen. De gör det med stöd av ett tusenårigt västerländskt perspektiv och menar att det generella mönstret snarare har varit att ekonomin inte har fungerat på det här sättet. Men två historiska epoker identifieras som undantag: den andra hälften av 1800-talet och de första decennierna efter andra världskriget.

Bokens huvudfråga blir därför: Vad är det som förklarar de historiska undantagen, då teknikutvecklingen har resulterat i högre produktivitet, stigande reallöner och förbättrad levnadsstandard för det stora flertalet?

Det korta svaret är att tekniken måste utvecklas i löntagarvänlig riktning samtidigt som det finns mekanismer som säkerställer att produktivitetens frukter tillfaller befolkningen i sin helhet. För att detta ska ske krävs att både teknik- och samhällsutvecklingen vägleds av en vision – ett ideologiskt ramverk – som vill driva oss i den här riktningen. Vi är således inte slavar under en teknologisk eller ekonomisk determinism. Vi kan alltid välja vår framtid – och de som bestämmer vilken framtid vi möter är de med makt: de som har resurser att sätta dagordningen, teknologiskt och politiskt.

När vi kan välja riktningen på den tekniska utvecklingen, kommer olika beslut leda till olika konsekvenser. Därför menar författarna att det produktivitetsdrivna välståndsskapandet har fungerat när teknikutvecklingen har kompletterat de anställdas bidrag till produktionen. Det betyder att anställda inte bara ersätts av maskiner, utan att det samtidigt uppstår nya arbetsuppgifter. På detta sätt ökar både produktiviteten och efterfrågan på arbetskraft. Den här efterfrågan leder i sin tur till fler arbetstillfällen, högre löner och bättre arbetsvillkor.

Men för att den löntagarvänliga teknikutvecklingen ska leda till en allmän välståndsökning krävs också ett politiskt handlingsutrymme som stärker löntagarnas förhandlingsstyrka. På detta sätt tvingas kapitalet dela med sig till löntagarna av det överskott som produktivitetstillväxten skapar.

Hundra år av väntan tog slut när demokratin etablerades och facklig verksamhet tilläts

Den industriella revolutionen i England hade pågått i närmare hundra år innan teknikutvecklingen och politiken började leverera ekonomiskt välstånd till det stora flertalet. Detta historiskt unika skifte, som tog fart någonstans i mitten av 1800-talet, hade sin grund i att tekniken kom att fokusera mindre på arbetsbesparande automatisering och mer på innovationer som både höjde produktiviteten och skapade

nya arbetsuppgifter. I centrum för den här utvecklingen stod järnvägen och allt det den förde med sig i termer av nya produktionsprocesser och samhällsomvandling.

Samtidigt fick fler rösträtt. Tillsammans med att facklig organisering tilläts och kollektiva förhandlingar såg dagens ljus, stärktes löntagarnas ställning gentemot företagsägarna. Lönerna började därmed ta fart och arbetsvillkoren förbättras. De förväntningar om ökat välstånd som funnits under närmare ett sekel började realiseras.

Det första världskriget, den ekonomiska depressionen i slutet av 1920-talet och det andra världskriget sköt den här positiva utvecklingen i sank. Men under 1900-talets första decennier lades samtidigt grunden för den andra historiskt unika perioden – den som sträcker sig tre decennier framåt efter 1945.

Vad är det unika med de första decennierna efter andra världskriget?

Svaret är att den tekniska utvecklingen – inte minst förkroppsligad av elektriciteten och förbränningsmotorn – utvecklade industriproduktionen ytterligare. Nya branscher växte fram, som inte bara var viktiga i sig själva, utan som även kom att bli noder i hela ekonomins produktionssystem. Det resulterade i att produktiviteten ökade brett samtidigt som nya arbetsuppgifter uppstod runt om i ekonomin. Den tekniska utvecklingen drev således inte bara på den arbetsbesparande automatiseringen, den bidrog också till en hög efterfrågan på arbetskraft.

Med en ytterligare förfinad vision förstärktes dessutom de institutioner som bidrar till att fördela det växande välståndet. Lite olika vägar valdes i olika länder, men riktningen var likartad: starkare fackligt inflytande, kollektiva löneförhandlingar och reformer som gynnade löntagarnas ställning på arbetsmarknaden. Den nordiska välfärdskapitalismen, Rehn-Meidner-modellen och Saltsjöbadsandan uppmärksammas särskilt.

Varför bröts utvecklingen runt 1980?

Huvudförklaringen är att tekniken utvecklades i en ny riktning, men att även globaliseringen – med Kina i spetsen – svagare fackföreningar och politiska reformer bidrog. När det gäller teknikutvecklingen handlar det om att den digitala tekniken medförde ett ökat fokus på automatisering och att kapitalägarna därmed gynnades på löntagarnas bekostnad. Den innebar även att lågutbildade missgynnades relativt högutbildade.

Bakom den tekniska utvecklingen ser vi även ett ideologiskt skifte som möjliggjorde och rättfärdigade kapitalets framflyttade position. Med inspiration från ekonomer som Milton Friedman och Friedrich Von Hayek stärktes arbetsgivarnas opinionsbildning och ett större fokus riktades mot att maximera vinster och aktiekurser.

Detta ansågs inte längre gynna ett särskilt intresse, utan var den strategi som maximerade välståndet för alla. Som Friedman har uttryckt det: "The social responsibility of business is to increase its profits." Det här synsättet triggade företagsledningarna att pressa tillbaka de fackliga organisationerna eftersom de ansågs försvåra uppfyllandet av doktrinen.

Adam Smiths tankefigur är nödvändig för det moraliska rättfärdigandet och det politiska genomförandet av det här synsättet, men resultatet blev i stället svagare produktivitetstillväxt, stagnerande reallöner, galopperande inkomstskillnader och en fallande löneandel i många västländer. Spridningen av Friedmans idéer har även påverkat handelshögskolorna i en sådan grad att VD:ar med ekonomisk utbildning – i förhållande till VD:ar utan ekonomisk utbildning – minskar löneökningarna, krymper löneandelen, ökar vinsten och höjer aktiekursen i de företag där de verkar...utan att förbättra produktiviteten.

Friedmans idéer påverkade även den tidiga tech-utvecklingen genom att de drev den digitala tekniken i riktning mot automatisering, robotisering och kontroll av de anställda. Detta påverkade näringslivets teknikanvändning och ledde oss bort från en löntagarvänlig teknisk utveckling. Idéerna, ivrigt förmedlade av management-konsulter, resulterade av naturliga skäl även till ett ökat fokus på kortsiktiga vinster och sänkta lönekostnader. De anställdas roll i produktionen skulle minimeras. Tanken att de anställda kan vara en positiv resurs för företagets utveckling hamnade i skymundan.

Artificiella intelligensen används på fel sätt

De teknologiska och politiska val som drev den här utvecklingen hade inte avsedd ekonomisk effekt. Teknikoptimismen och det automatiska välståndsskapandet fungerade inte som Adam Smith utlovat.

Med utvecklingen av artificiell intelligens har sakernas tillstånd försämrats ytterligare. Som en fortsättning på den digitala revolutionen menar författarna att vi i dag lever i en illusion om vad AI ska leda till.

Ett av problemen är att de intelligenta maskinerna främst utvecklas för att bli smartare än människor – att de snabbare och bättre ska kunna utföra arbetsmoment som anställda tidigare har utfört.

Med den här automatiseringen trängs arbetskraft undan utan att AI bidrar till tillräckligt många nya arbetsuppgifter. Spridningseffekterna runt om i ekonomin är dessutom begränsade, i motsats till vad som var fallet för järnvägen, elektriciteten och bilen. Vägen framåt borde i stället vara att styra den intelligenta tekniken mot att mer gynna löntagarnas bidrag till produktionen. "Machine usefulness" i stället för "machine intelligence". Problemet är att den här förändringen försvåras av en ledningsfilosofi som fokuserar på sänkta kostnader och färre anställda – trots att ett perspektivskifte skulle bidra till att frigöra AI:s fulla produktivitetspotential.

En annan negativ aspekt av den digitala tekniken är självklart de utökade möjligheterna till övervakning av anställda och medborgare. Samtidigt har tech-eliten

leviterat från oss vanliga dödliga och sällat sig till den växande skaran av hyperrika, självupptagna och arroganta män som anser att det enkom är deras personliga geni som har möjliggjort deras sinnessjuka förmögenheter. AI i sin nuvarande skepnad fördjupar tvåttredjedelssamhället.

Författarnas kritiska hållning gentemot AI är kanske allra skarpast när det kommer till social media och de affärsmodeller som med riktad reklam tjänar pengar på insamling av personlig data – och som blir mer lönsam av mer engagemang, inte sällan i form av hat och hot. Detta när extremism och driver filterbubblor. Detta förpestar i sin tur det offentliga samtalet och urholkar demokratin.

Reformer för att hitta tillbaka till ökat välstånd och mer jämlikhet

Den samtida tekniska utvecklingen – med AI i spetsen – leder således inte till någon vidare produktivitetstillväxt, men till onödigt få arbetstillfällen. Samtidigt är inte löntagarnas förhandlingsposition tillräckligt stark och AI underminerar politiken. Den centrala frågan blir då: vilka reformer kan vända den här utvecklingen? Hur kan vi hitta tillbaka till det snabbt växande och jämnt fördelade välstånd som kännetecknade decennierna efter andra världskriget?

Författarnas svar spänner över många områden, men tar sin utgångspunkt i den tankeram som är bokens utgångspunkt. Därmed landar fokus på produktionens tekniska förutsättningar och löntagarnas reallöner. Bakom detta krävs en ny vision – en vision som strävar mot en mer löntagarvänlig teknisk utveckling och som stärker löntagarnas förhandlingsposition. En reformagenda som helt enkelt rör oss i riktning mot att i praktiken realisera Adam Smiths teoretiska idealekonomi.

Detta förutsätter att näringslivets och tech-giganternas makt minskar. De här organisationernas inflytande över politiken omöjliggör i dag många gånger reformer som har väljarnas stöd och som skulle gynna produktiviteten, skapa fler arbetstillfällen och pånyttföda demokratin.

För att riva den här barriären krävs i sin tur ett välgrundat och långsiktigt opinionsarbete, som i sin förlängning kan bidra till ett ökat kollektivt medvetande om AI:s hot och möjligheter och om den ekonomiska betydelsen av att det växande välståndet kommer det stora flertalet till del. Friedmans doktrin måste ersättas av något annat.

På en mer konkret nivå föreslås bland annat att staten, via identifieringen av särskilt löntagarvänliga teknikområden och finansiella understöd av dessa, kan bidra till att innovationspolitiken blir mer pluralistisk, med mindre fokus på automation och övervakning. De stora företagen, inte minst Google, Facebook och Amazon, bör brytas upp. Detta skulle förhoppningsvis minska deras makt över dagordningen och bidra till ett större inflytande på den tekniska utvecklingen för andra aktörer. Den högre utbildningen och forskningen bör bli mer oberoende från näringslivet. Ökad transparens behövs och reglerna runt lobbying bör skärpas.

På skatteområdet bör obalansen mellan kapital och arbete åtgärdas. Därför bör det bli mindre skattemässigt gynnat att investera i kapital i stället för att anställa en medarbetare. Kapitalskatterna kan höjas, både vad gäller förmögenheter och företagsvinster. Det bör bli skattemässigt gynnat att investera i de anställdas utbildning. För att minska de skadliga affärsmodellernas lönsamhet föreslås en skatt på digital reklam. Målsättningen är att fler digitala tjänster finansieras med prenumerationer.

Lönebildningen har hållit ihop Sverige när politiken har dragit isär Sverige

Den här boken har en amerikansk utgångspunkt. Det präglar valda ingångar och politiska förslag, men bakom detta hittar vi en bok som på ett unikt sätt försöker identifiera generella mönster som förklarar hur välstånd skapas och vad som krävs för att detta välstånd ska komma det stora flertalet till del. På ett ödmjukt och sökande sätt ger oss Power and Progress nya infallsvinklar på och viktiga lärdomar om den ekonomiska utvecklingen under de senaste tusen åren – och då framför allt sedan industrialismens genombrott. Det övergripande budskapet är att vi, trots maktens ambition att hävda något annat, kan välja vår framtid, att vi inte är bundna av vare sig teknisk- eller ekonomisk determinism. Vill vi ha en annan framtid än den vi nu ser framför oss – ja, då är det upp till oss att gräva där vi står.

Från en svensk horisont är det några aspekter som särskilt bör uppmärksammas. En sådan är att de växande inkomstskillnaderna sedan 1980-talet inte främst beror på att löntagarnas förhandlingsposition har försvagats. Under detta decennium hade vi visserligen problem med lönebildningen, men sedan mitten av 1990-talet har vi ett centralt framförhandlat lönemärke som är tvingande eller vägledande för alla företag verksamma i Sverige. Det betyder att de fackliga organisationerna kan säkerställa att löneökningarna över tid följer ekonomins produktivitetstillväxt. På detta sätt fördelas det växande välståndet mellan de anställda och arbetsgivarna på ett anständigt sätt och lönernas andel av ekonomin hålls konstant.

Många andra länder, inte minst USA, saknar den här typen av centrala förhandlingar. Detta har sedan 1980-talet resulterat i att lönerna, i spåren av Friedmans doktrin och en teknikutveckling alltför inriktad mot automation, har ökat betydligt långsammare än produktiviteten – och har därmed kommit att bli ett av de huvudproblem som Acemoglu och Johnson adresserar.

Lönebildningen har därför haft mycket stor betydelse för att hålla ihop Sverige det senaste kvartsseket. Visst, fackförbund kan träta om hur höga de centralt framförhandlade löneökningarna bör vara, eller om de ska slås fast i procent eller kronor, men på det stora hela har systemet varit mycket framgångsrikt. Och detta även för arbetsgivarna eftersom svensk produktivitetstillväxt ligger i toppskiktet i västvärlden under samma period.

Betydelsen av lönebildningen blir särskilt tydlig när vi vänder oss mot den ekonomiska politiken. Den har bland annat resulterat i att skatternas andel av BNP

har minskat med sju procentenheter på några decennier och att skatterna allt mindre har kommit att riktas mot kapital och högavlönade löntagare.

Idag är Sverige ett skatteparadis för kapitalägare, som många gånger beskattas med lägre skattesatser än normalinkomsttagare. Samtidigt har de med låga inkomster sett sina inkomster minska genom försämringar i försäkringssystemen. Arbetslöshetsförsäkringen ligger i det nordiska bottenkiktet och sjukförsäkringen tillhör de stramaste i Västeuropa. Generösa avdragsmöjligheter för lån och hushållsnära tjänster gynnar höginkomsttagare. Ju högre värderad fastighet du har, desto mindre procentuell skatt betalar du. I nästan alla västländer finns en arvskatt, men inte i Sverige. Här ger vi förbehållslöst den yngre generationen av välbeställda fördelar som de själva inte har gjort sig förtjänta av. Detsamma gäller för gåvor.

Tänk tanken att vi inte hade haft ett centralt lönemärke i Sverige under den här perioden, då politiken mycket medvetet och med närmast kirurgisk precision har ökat inkomstskillnaderna. Utan lönemärket, och med en efterföljande utveckling av löneskillnaderna som liknar den i omvärlden, hade inkomstskillnaderna fullkomligt exploderat. Vidden av den ekonomiska politikens konsekvenser döljs, i förhållande till andra länder, därför av den sammanhållna lönebildningen.

En intellektuell omvändelse krävs

Som framgår av boken finns det stora likheter – och en symbios – mellan globaliseringen och teknikutvecklingen, i det att båda tenderar att landa i determinism. Uppenbart är att globaliseringsdeterminismen, i kombination med Friedmans tankegods och näringslivets ihärdiga opinionsbildning, har varit avgörande för utvecklingen inkomstskillnaderna i Sverige. Globaliseringen har inte, får vi vanligtvis höra, gett oss några alternativ – och skulle vi välja en annan väg skulle den leda till ekonomiskt förfall.

Utifrån Acemoglus och Johnsons tankeram och med visionen att det ökade välståndet ska komma det stora flertalet till del, är det primära svenska reformbehovet således inte att stärka löntagarnas förhandlingsposition, utan att lämna globaliseringsdeterminismen och Friedman-doktrinen bakom oss. Frågan är hur denna alternativa, fackligt präglade och mer verklighetsförankrade, vision ska formuleras och hur den konkreta politiken bör utformas.

En utgångspunkt för denna intellektuella omvändelse bör i varje fall vara att de senaste decenniernas ekonomiska politik har resultat i att vi som land har underinvesterat i vår produktiva förmåga. Det gäller på så gott som alla områden: infrastruktur, järnväg, energi, klimat, bostäder, försvar, utbildning, hälsa... En andra utgångspunkt bör vara att små inkomstskillnader och jämlika livschanser är produktivt och gynnsamt för ekonomin. En tredje utgångspunkt bör vara att konkurrensen i svensk ekonomi i många fall är undermålig.

Det gäller till exempel byggsektorn, dagligvaruhandeln och bankerna, men det gäller också på arbetsmarknaden. Det senare betyder att arbetsgivare inte tvingas konkurrera tillräckligt om arbetskraften. Det leder i sin tur till alltför låga löner,

färre arbetstillfällen och svagare produktivitet. En fjärde utgångspunkt bör vara att arbetsgivarnas intressen inte alltid är förenliga med det gemensamma bästa, med det som skapar en väl fungerande ekonomi och jämlika livschanser för alla. Den svenska skolmarknaden är ett typexempel. Avslutningsvis måste vi överge föreställningen att skatter alltid är skadliga för ekonomin. Alla med någon form av omvärldsblick ser att så inte är fallet. Det handlar om vad vi gör med pengarna.

Har vi varit teknologiskt naiva?

Den sista aspekten utifrån en svensk horisont berör teknikutvecklingen. Inte minst sedan Saltsjöbadsavtalet och Rehn-Meidner-modellen slår vi oss för bröstet och säger att i Sverige räddar vi inte jobb utan människor. Vi bejakar därmed handel med omvärlden och vi ser positivt på den tekniska utveckling som gynnar produktiviteten. Det betyder att jobb går förlorade, men att nya, och mer välbetalda, jobb kommer att uppstå någon annanstans i ekonomin. Med centraliserade löneökningar understöds den här processen eftersom de lågproduktiva företagen slås ut från marknaden.

Med stöd av resonemangen i Power and Progress går det att anlägga två perspektiv på det svenska förhållningssättet till teknisk utveckling. Det ena pekar i riktning mot att den starka fackliga organiseringen och dess inflytande på enskilda arbetsplatser och på branschnivå, leder till att teknikutvecklingen nästan med automatik blir löntagarvänlig och därmed tenderar att komplettera de anställdas bidrag till produktionen. Det andra pekar i stället i riktning mot att vårt förbehållslösa bejakande av produktivetsdrivande teknisk utveckling har resulterat i att vi har accepterat all teknikutveckling, oavsett om den har inriktats mot ökad automatisering eller inte.

Här finns en hemläxa att göra. Kan och bör politiken och parterna på arbetsmarknaden tydligare försöka styra den tekniska utvecklingen i allmänhet och AI i synnerhet – i riktning mot att bättre komplettera de anställdas bidrag till produktionen? Hur skulle det i så fall gå till? Tänk om vi har varit teknologiskt naiva och att detta, tillsammans med de extremt låga kapitalskatterna, har resulterat i alltför kapitaltunga företag med en ofördelaktig teknisk inriktning som leder till alltför få anställda och onödigt låg produktivitet?

**Facken inom industrins
produktivitetskommission**

arenaidé